

VAL EFTER EGET KÖN

- En kunskapssammanställning om könsskillnader i utbildningsval

UTBILDNINGSVÄL – EN VIKTIG SAMHÄLLSFRÅGA

Könsskillnader i utbildningsval präglar stora delar av det formella utbildningssystemet. Rapporttiteln anspelar på uttrycket "välja efter eget skön". I teorin är valen fria, men i praktiken ofta könsbundna. Denna kortrapport av kunskapssammanställningen Val efter eget kön sammanfattar centrala förklaringsfaktorer på samhällelig, organisatorisk och individuell nivå som samspelar för att driva och upprätthålla könsskillnader i utbildningsval.

FOTO: AGNETASFOTON

Aktuell fråga med historisk klangbotten

Könssegregeringen återfinns mer eller mindre i samtliga delar av utbildningssystemet och på arbetsmarknaden. Den har djupa historiska rötter. Fram till slutet av 1920-talet var kvinnors utbildningsmöjligheter starkt begränsade.¹ Tillsammans med en avsaknad av demokratiska rättigheter, arbetsrättsliga skydd och förbud mot att inneha vissa yrken, medverkade restriktionerna i utbildning till en utestängning av kvinnor från delar av arbetsmarknaden. Bakgrunden är att män historiskt har setts som ansvariga för försörjningen genom så kallat produktivt arbete, medan kvinnor huvudsakligen har förväntats ansvara för det reproduktiva arbetet i den privata sfären. Detta är grunden för dagens könssegregering. Sett i ett hundraårsperspektiv har könssegregeringen på svensk

arbetsmarknad minskat dramatiskt.² I dag har Sverige en tvåförsörjarmodell med ungefär lika högt arbetskraftsdeltagande för kvinnor och män. Men könssegregeringen har visat sig seglivad. Den tar sig uttryck mellan utbildningar och yrken, men också inom. Detta genom att kvinnor och män ofta har olika roller, funktioner och specialiseringar även när de befinner sig på samma arbetsplats. Könssegregeringen är också hierarkisk. Arbeten som är manligt könskodade är ofta högre avlönade än jämförbara kvinnligt könskodade arbeten. Den hierarkiska värderingen finns även inom utbildningssystemet där ämnesområden som naturkunskap, teknik och medicin, där män traditionellt har varit i majoritet, har en högre status.

Könssegregeringen brukar ibland delas in i horisontell och vertikal. Rapporten Val efter eget kön fokuserar på den horisontella könssegregeringen.

Horisontell könssegregering

Innebär att kvinnor och män verkar inom olika utbildningar, yrken, branscher och organisationer.

Vertikal könssegregering

Innebär att kvinnor och män på ett systematiskt sätt inte når lika långt i sina karriärer i de flesta yrken och branscher.

Intern könssegregering

Ibland hänvisas också till en tredje dimension som innebär att kvinnor och män som finns i samma yrke, utbildning eller arbetsplats tilldelas eller väljer olika inriktningar eller arbetsuppgifter, vilket medför att deras utbildningar eller yrkesutövning i praktiken är åtskilda.

I jämställdhetspolitiken återkommer ofta ett antal argument för att motverka könsbundna utbildningsval och bryta könssegregeringen.

Rättviseargument:

Kvinnodominerade branscher kännetecknas av lägre inkomster, färre karriärmöjligheter och sämre arbetsvillkor. Den könssegregerade utbildnings sfären och arbetsmarknaden bidrar till ekonomisk och hälsomässig ojämställdhet

Identitets- och social-psykologiska argument:

Utbildningsval lyfts även som en fråga om bristande möjligheter till personlig utveckling. Stereotypa könsnormer som cementeras i tidiga åldrar bidrar till att begränsa individens möjligheter att utforska och utveckla olika intressen och färdigheter.

Samhällsutvecklings- och lönsamhetsargument:

Ett begränsat rekryteringsunderlag begränsar också tillgången till arbetskraft och rätt kompetens. Det gör könssegregeringen till en resurs- och effektivitetsfråga för samhället.

¹ SOU 2004:43. (2004). *Den könsuppdelade arbetsmarknaden*.

² Ibid.

KÖNSSKILLNADER I UTBILDNINGSVÄL

Könssegregerade utbildningsval som syns i gymnasieskolan och på universitet och högskola gäller även för gymnasiesärskola, folkhögskola, yrkeshögskola samt på komvux.

Samma mönster är synliga i hela utbildningssystemet

Övergripande kan tre separata utbildningsfärer urskiljas: En där flickor och kvinnor är i tydlig majoritet, en där pojkar och män tydligt är i majoritet och en förhållandevis könsintegrerad.³ Var och en av dessa är även präglade av olika social status med tydliga mönster av kön och klass.⁴ I den första sfären finns flickor och kvinnor från arbetarklassen och den lägre medelklassen. En majoritet finns inom gymnasieskolans yrkesprogram inriktade mot vård- och omsorgsutbildningar. Flickor och kvinnor i denna sfär läser på högskola i högre utsträckning än pojkar och män med motsvarande bakgrund. I den andra sfären återfinns främst pojkar och män från arbetarklassen och den lägre

medelklassen, för vilka gymnasieskolan är den vanligaste utbildningsnivån. De återfinns på motsvarande sätt inom gymnasieskolans yrkesprogram inriktade mot exempelvis bygg, el, och teknik. Flickor och kvinnor samt pojkar och män från den övre medelklassen väljer i högre utsträckning könsintegrerade utbildningar. Det är den tredje könsblandade sfären, både på gymnasiet och i högskolan. Statistiken tyder dock på att könssammansättningen i denna sfär genomgår en förändring, då flickor och kvinnors högre betyg medför att andelen kvinnor på de mest eftersökta utbildningarna ökar. I denna sfär sker könssegregeringen senare i utbildningssystemet och snarare inom utbildningar.

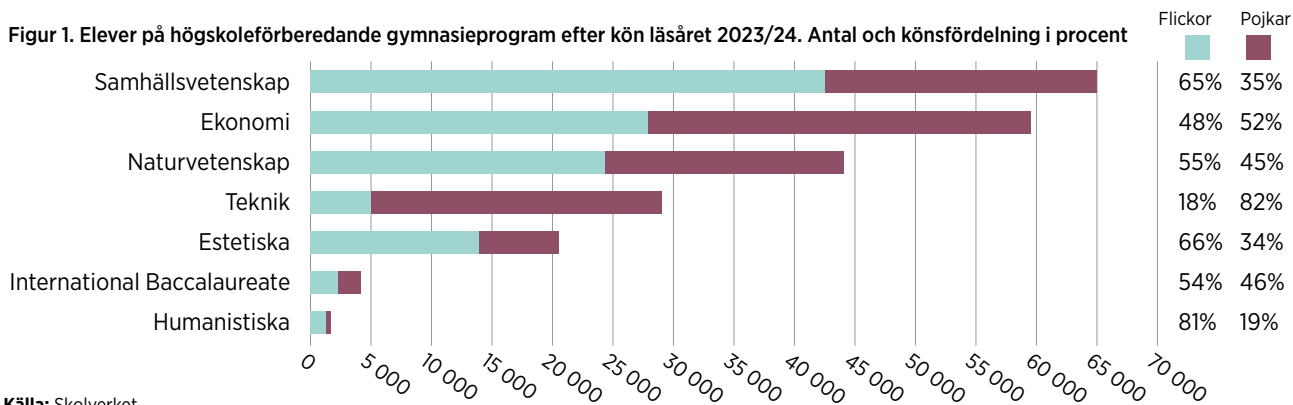
³ En vanlig klassificering är att yrken/områden som samlar mer än 60 procent kvinnor eller män benämns "könssegregerade" medan de som samlar mellan 40 och 60 procent av antingen kvinnor eller män räknas som "könsintegrerade" eller "könsbalanserade". (SOU 2004:43 2004) Begreppet "könsintegrering" kan också förstås som upphävandet av den könsbestämda arbetsdelningen. Peterson, H. (2000). "Grabbiga tjejer" och "tjejiga jobb" – En fallstudie av könsintegrering och könssegregering på en industriarbetsplats.

⁴ Bryntesson, A., & Börjesson, M. (2021). *Forskning om rekrytering till högre utbildning i de nordiska länderna, 2010-2021 - En kunskapsöversikt*. SOU 2015:50. (2015). *Hela lönen, hela tiden - Utmaningar för ett jämställt arbetsliv*.

Gymnasieskola

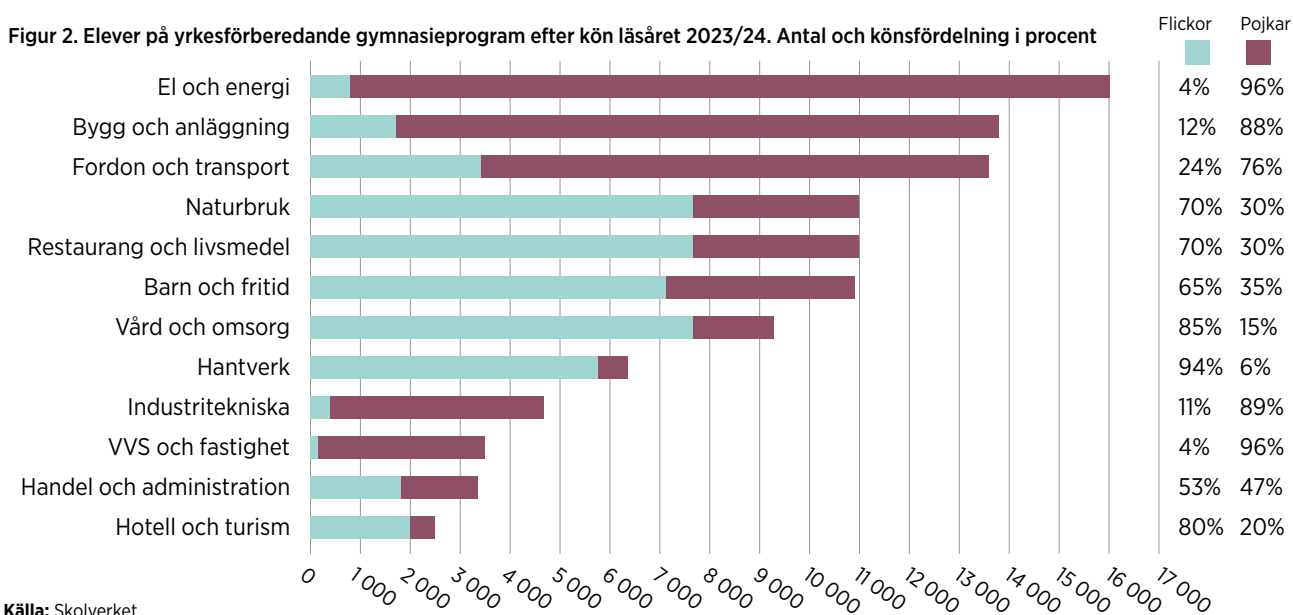
Gymnasieskolan i Sverige är frivillig och består av nationella program, sex högskoleförberedande program och tolv yrkesförberedande program. Flickor och pojkar studerar till stor del på olika gymnasieprogram. Generellt är könsfördelningen mer jämn på de högskoleförberedande programmen än på de yrkesförberedande programmen. Pojkar är i majoritet på de tre största yrkesförberedande programmen.

Figur 1. Elever på högskoleförberedande gymnasieprogram efter kön läsåret 2023/24. Antal och könsfördelning i procent

Källa: Skolverket

Figur 2. Elever på yrkesförberedande gymnasieprogram efter kön läsåret 2023/24. Antal och könsfördelning i procent

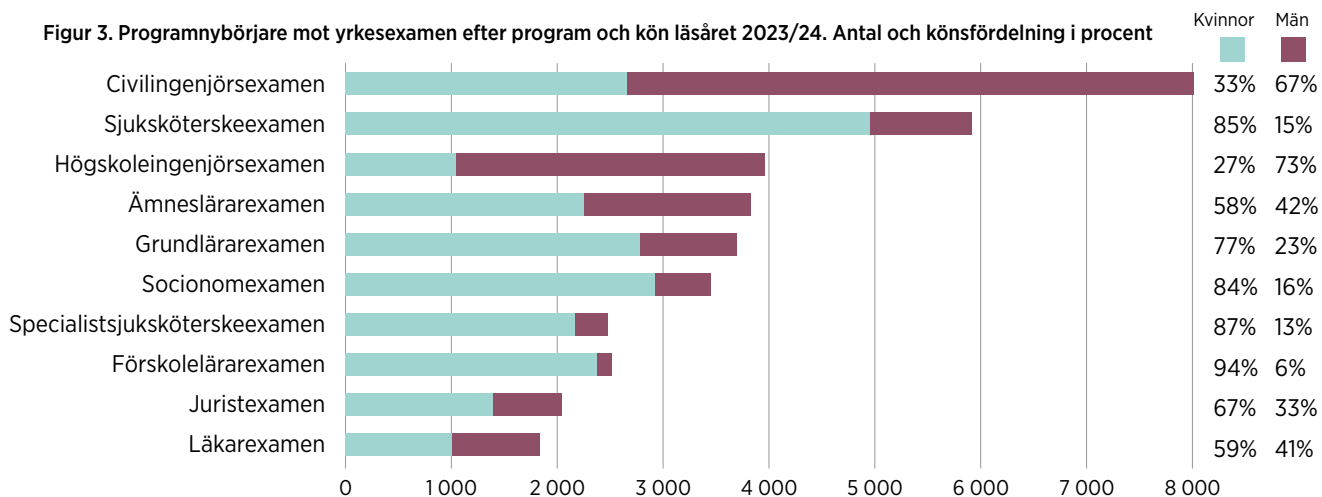

Källa: Skolverket

Universitet och högskola

Högskoleutbildning består av kurser på grundnivå, avancerad nivå och forskarnivå. Kvinnor påbörjar högskoleutbildningar i högre utsträckning än män och skillnaden mellan grupperna har ökat under de senaste åren. Yrkesexamensprogrammen är generellt kvinnodominerade, läsåret 2023/24 var närmare två tredjedelar (65 procent) av programnybörjarna kvinnor. Män är dock i majoritet bland antalet nybörjare på det enskilt största yrkesexamensprogrammet, Civilingenjörsprogrammet.

Figur 3. Programnybörjare mot yrkesexamen efter program och kön läsåret 2023/24. Antal och könsfördelning i procent

Källa: Universitetskanslerämbetet (UKÄ)

FÖRKLARINGSFAKTORER BAKOM KÖNSBUNDNA UTBILDNINGSVÄL

Rapportens utgångspunkt är att utbildningsvalet är ett resultat av en individs samlade erfarenheter under sin uppväxt och studietid. På så sätt kan valet förstås som en pågående process, snarare än en isolerad händelse vid en given tidpunkt. Förklaringsfaktorer återfinns därför på flera nivåer i samhället - samhällelig, organisatorisk och individuell nivå. Faktorerna bidrar gemensamt till att driva och upprätthålla könssegregeringen i utbildningsval i ett komplext samspel.

Foto: Mostphotos

Faktorer på individuell nivå

Faktorer på individuell nivå innefattar hur individens intressen och förmågor påverkar valet av utbildning samt vilken påverkan socioekonomiska faktorer, uppväxtvillkor och inflytande från omgivningen har.

Könsskillnader i utbildningsval är inte resultatet av biologiskt förutbestämda och skilda begåvningsprofiler hos flickor och pojkar.⁵ Könsskillnader i förmågor och intressen beror snarare på förväntningar och bemötande.

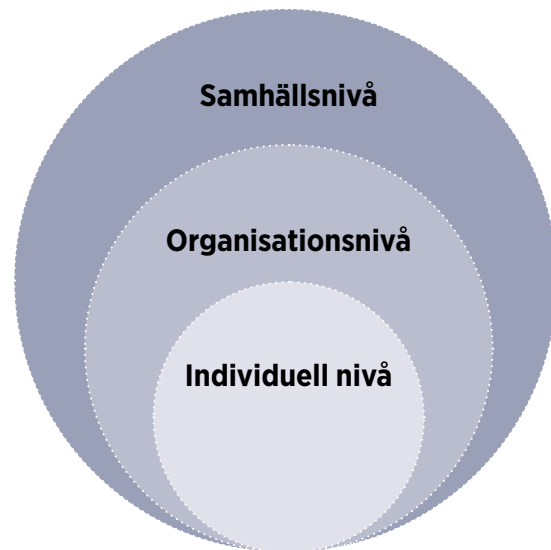
● Uppfattningar om den egna förmågan

Utbildnings- och yrkesval speglar inte alltid en individs faktiska förmågor eller intressen. Betyg spelar en avgörande roll för vilka utbildningar som är möjliga att välja, och valet blir ofta en kompromiss mellan elevens förutsättningar, önskemål och de faktiska kraven.⁶ Upplevelsen av den egna förmågan är dessutom en starkt avgörande faktor för om en individ utvecklar intresse för ett visst område. En viktig förklaring till flickors generellt lägre intresse för STEM-sektorn (naturvetenskap, teknik, ingenjörsvetenskap och matematik) är en lägre självskattad förmåga och tilltro till att de ska klara utbildningar och yrken inom dessa områden.⁷ Att tvivla på sin kompetens kan delvis förklaras av en medvetenhet om att den grupp man tillhör ofta betraktas som mindre kompetent inom ett område.⁸ Flera studier visar att könsstereotypa förhållningssätt till olika ämnesområden grundläggs i mycket tidiga åldrar och förstärks under grundskoleåren.⁹

Könsskillnader i intressen och förmågor har på så vis ett samband med omgivningens förväntningar och bemötande och är inte resultatet av biologiskt förutbestämda och skilda begåvningsprofiler hos flickor och pojkar.¹⁰

● Familjebakgrund och omgivning

Föräldrars utbildningsnivå och utbildningstradition har en stor påverkan på elevers betyg och utbildningsval.¹¹ Det finns ett samband mellan normbrytande val och ett högt utbildningskapital i familjen, särskilt för flickor och kvinnor, och familjens inställning till jämställdhet.¹² Ungas utbildningsval påverkas även av vänner, klasskamrater och media. Studier visar att ungdomar i valet påverkas av möjligheten att vara tillsammans med sina vänner. Många förväntar sig dessutom att trivas bättre socialt på utbildningar där deras kön utgör majoriteten.¹³

● Värderingar, attityder och yrkesmål

En persons yrkesmål och attityder till vad som är viktigt i sitt framtida arbetsliv har också betydelse för utbildningsvalet. Det finns ingen tydlig könsskillnad mellan flickors och pojkars värderingar av hög status och lön. Däremot finns studier som visar att flickor värderar att hjälpa andra och att göra gott för samhället i högre utsträckning än pojkar.¹⁴

● Information och vägledning

Ungdomar lyfter själva att de har ett behov av vägledning, information och stöd när de ska välja utbildning. Många upplever att det är svårt att få en överblick av all tillgänglig information liksom att jämföra och värdera olika alternativ.¹⁵ Tillgången till information om utbildningar och yrken skiljer sig åt mellan grupper av elever. Elever från familjer som saknar ett starkt utbildnings- kulturellt- eller ekonomiskt kapital riskerar att uppleva avståndet till vissa utbildningar som så långt att det förlorar relevans eller knappt är synligt alls.¹⁶

⁵ Tellhed, U. (2021). *Könsskillnader i utbildningsval - Teori och empiri från den socialpsykologiska forskningslitteraturen*.

⁶ Skolverket. (2012). *Ungdomars uppfattningar om gymnasievalet*. Bland annat har Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvärdering (IFAU) visat att reformer som höjt behörighetskraven för de nationella programmen lett till att färre elever går ut gymnasiet. IFAU har argumenterat för att det ur ett samhällsekonomiskt perspektiv är ineffektivt att underkänna elever i den obligatoriska skolan och göra dem obehöriga för gymnasieskolans nationella program.

Holmlund, H., m.fl. (2020). *Jämlikhet i möjligheter och utfall i den svenska skolan*

⁷ Eccles 1994; Lent m.fl. 1994; Lent & Brown 2019 i Tellhed 2021

⁸ Pillaud m.fl. 2015; Tellhed & Adolfsson 2018 i Tellhed 2021

⁹ Jansson, U., & Sand, J. (2021). *Genusperspektiv på framtidens högteknologiska arbetsliv – en nordisk forskningsöversikt om utbildningsval inom STEM*; Tellhed 2021

¹⁰ Tellhed, U. (2021).

¹¹ Se exempelvis Bryntesson & Börjesson 2021; Lidegran m.fl. 2014; *Utbildningssociologiska analyser av könsskillnader i utbildningssystemet och arbetslivet*. SOU 2019:65 2019 *Långtidsutredningen 2019, huvudbetänkande*.

¹² Mellén, J. (2021). *Kön utbildning och val - Forskningsbaserade teorier om könssegregering i och genom det svenska utbildningssystemet*

¹³ Sinclair m.fl. 2014; 2019 i Tellhed 2021

¹⁴ Diekman m.fl. 2010; 2011; 2017; Tellhed m.fl. 2018; Twenge 1997; 2001 i Tellhed 2021

¹⁵ Skolverket 2012

¹⁶ Lidegran m.fl. 2014 i Mellén 2021

Faktorer på organisatorisk nivå

Organisatoriska förklaringsfaktorer till könsskillnader i utbildningsval innefattar hur könsskillnader i utbildningsval påverkas av hur utbildningen bedrivs, utformas och villkoras.

● Skilda villkor i könskodade verksamheter

Det finns ett samband mellan könssegrering, styrning och organisering i olika sektorer på arbetsmarknaden. På motsvarande sätt finns skillnader i hierarkisk värdering mellan traditionellt kvinnligt och manligt kodade utbildningar. Kvinnligt kodade verksamheter har systematiskt sämre villkor. Det visar sig genom de skillnader som finns mellan finansierings- och ledningsmodeller inom exempelvis kommunal hemtjänst och tekniska verksamheter. Det märks också i hur arbetsmiljöregleringen skiljer sig mellan välfärdssektorn och bygg- och industriverksamheter.¹⁷

● Identitet och idéer om kön, valfrihet och kompetens i skolmiljön

Att olika ämnesområden generellt tolkas som antingen kvinnliga eller manliga påverkar hur individer identifierar sig med olika ämnen och senare utbildningsintresse. Studier visar att naturvetenskap, matematik och teknik generellt tolkas som manliga domäner samtidigt som de värderas högre än kvinnligt kodade utbildningar. Könsmärkta idéer reproducerar föreställningar om vad kvinnor och män är särskilt lämpade för. Detta får konsekvenser för hur flickor och pojkar värderar sina kompetenser, för vilka intressen och förmågor de utvecklar samt för vilka valmöjligheter de bedömer sig ha.¹⁸

● Yrkesidentiteter och exkluderande ämneskulturer

Skol- och utbildningsmiljöer är centrala platser för formandet av normer och identiteter och har betydelse för trivseln på en utbildning samt för om en utbildning fullföljs. Studenter som faller utanför normen, exempelvis genom att tillhöra det underrepresenterade könet på en utbildning kan uppleva olika typer av social stress och hinder i studiemiljön.¹⁹ Hinder och stress kan påverkas av socialt utanförskap, diskriminering och sexuella trakasserier. Avhoppsfrekvensen från gymnasieutbildningar är även större för det underrepresenterade könet. Nedvärdering och diskriminering påverkar förutsättningarna för, och motivationen till, att påbörja och fullfölja studier samt på sikt arbeta inom ett yrke kopplat till utbildningen.²⁰

Att tillhöra en minoritet på en utbildning innebär ofta en stark synlighet och en ökad sannolikhet att bli betraktad på fördomsfulla sätt, som avvikande eller att bli mer kritiskt granskad.²¹

Foto: Mostphotos

”Att olika ämnesområden generellt tolkas som antingen kvinnliga eller manliga påverkar hur individer identifierar sig med olika ämnen och senare utbildningsintresse.”

Genom att anpassa sig till den femininitet eller maskulinitet som präglar en viss utbildning, bidrar studenterna till att återskapa den som en antingen kvinnligt eller manligt kodad domän.²²

¹⁷ Jämställdhetsmyndigheten. (2021). *Källor till förståelse av skillnader i psykisk ohälsa - Styrning, organisering och värdering av arbete på en segregerad arbetsmarknad*; Keisu, B.-I. (red) (2020). *Att arbeta för lika villkor: ett genus- och maktperspektiv på arbete och organisation*; Mellén & Angervall 2021 i Mellén 2021

¹⁸ Sumpter, L. (2012). *Upper Secondary School Students' Gendered Conceptions about Affect in Mathematics*. Nordisk Matematikdidaktik, 29(17)

¹⁹ Heikkilä m.fl. 2020; Tellhed 2021

²⁰ Ibid.

²¹ Kanter 1977; 1984 i Tellhed 2021

²² Witt 2009 i Mellén 2021

Faktorer på samhällelig nivå

Faktorer på samhällelig nivå innefattar bland annat vilken påverkan förändringar i utbildnings-systemets övergripande organisation samt arbetsmarknadsfaktorer har på utbildningsvalen.

● Gymnasiereform och skolmarknad – Individualiseringen av skola och utbildning

Relationen mellan kön och gymnasieprogramval består trots intentionen att minska sociala ojämlikheter genom stärkt valfrihet. Den omfattande förändringen gällande skolutbud och specialiseringar är utformat i linje med traditionella normer och har snarare förstärkt utbildningssystemets könssegregerade struktur.²³

● Expansion av högre utbildning

Expansionen av utbildningssystemet har å ena sidan skapat fler möjligheter att vidareutbilda sig. Det har särskilt gynnat elever från mindre privilegierade hem och utanför storstäder, samt elever med lägre betyg, att komma in på högskolor.²⁴ Å andra sidan tycks den organisatoriska fördelningen av utbildningstyper, med mer traditionellt kvinnodominerade utbildningar på de mindre högskolorna, bidra till en fortsatt könssegregering. Högskolor har i allt högre utsträckning rekryterat studenter från studieovana hem medan det motsatta skett på de traditionella universiteten.²⁵

● Lön och karriärmöjligheter

Skolan kan ses som spegel av samhället i den meningen att ojämställda mönster uppstår i skolan, så länge det omgivande samhället inte är jämställt.²⁶ Inom högre utbildning och på arbetsmarknaden märks en generell utveckling där allt fler flickor och kvinnor har gjort inträde på utbildningar och i yrken där män är i majoritet. En motsvarande utveckling gällande utbildningar och yrken där kvinnor är i majoritet syns inte på samma sätt. Det har sannolikt att göra med skillnader i villkor och arbetsmarknadsutsikter mellan traditionellt manliga respektive kvinnliga yrken.²⁷ I vissa yrken där kvinnor traditionellt är i majoritet ökar män med utländsk bakgrund vilket kan tolkas i termer av att vissa yrken byter karaktär från könskodade till etniskt kodade. Att arbetsmarknaden en gång etablerades med kön som centralt sorteringsinstrument påverkar hur tillgängliga vissa jobb eller utbildningar är i praktiken, även om det inte längre finns formella hinder för kvinnor att ta de jobb eller utbildningar de vill.²⁸

Foto: Mostphotos

Foto: Mostphotos

● Lokalt utbildningsutbud och den lokala arbetsmarknaden

Geografiska och demografiska förutsättningar samt lokala arbetsmarknadsvillkor har olika konsekvenser för flickors och pojkars utbildningsval. Historiskt, särskilt på landsbygden, har pojkar haft större möjligheter än flickor att få ett välbetalt arbete direkt efter gymnasiet.²⁹ Tillgången till gymnasieutbildningar och olika inriktningar ser olika ut i olika delar av landet. En studie har till exempel visat att ju mer könssegregerad en lokal arbetsmarknad var desto mer könsstereotypa val gjorde eleverna.³⁰

²³ Mellén 2021

²⁴ Haley 2020b; 2020a i Mellén 2021

²⁵ Bryntesson & Börjesson 2021; Haley, A. (2020b). The reproduction of geographically advantaged student groupstrends in metropolitan student enrolment at Swedish university colleges. *Nordic Journal of Studies in Educational Policy*, 6(3), 167–178; SOU 1973:2. (1973). *Högskolan*.

²⁶ SOU 2010:99. (2010). *Flickor, pojkar, individer – om betydelsen av jämställdhet för kunskap och utveckling i skolan*

²⁷ Bryntesson & Börjesson 2021; Universitetskanslersämbetet (UKÄ). (2020). *Allt fler kvinnor tar civilingenjörsexamen*

²⁸ SOU 2004:43 2004

²⁹ Holm, A.-S. (2014). Framtiden och betydelsen av betyg. *I Att lyckas i skolan – om skolprestationer och kön i olika undervisningspraktiker*.

³⁰ Rosvall m.fl. 2019 i Mellén 2021

KÖNSSEGREGERINGEN – ETT SAMHÄLLSPROBLEM MED INFORMELLA HINDER

Sedan kvinnors inträde i utbildningssystemet, och på arbetsmarknaden, har könssegregeringen förändrats dramatiskt då den inte längre upprätthålls av formella hinder. Samtidigt har många segregeringsmönster visat sig stabila och svåra att påverka. I dag tar de sig nya uttryck – mellan utbildningar, inom utbildningar och i samtliga delar av utbildningssystemet. Kvinnor och män på gruppnivå väljer utbildningar, yrken och branscher som värderas olika högt av samhället. Det får konsekvenser för individen vad gäller inkomst, karriärmöjligheter och arbetsvillkor, men även för samhällets kompetensförsörjning inom bristyrken som har en underrepresentation av antingen kvinnor eller män.

Den breda uppsättningen av förklaringsfaktorer visar att det behövs åtgärder på flera nivåer i samhället som involverar flera aktörer i samverkan, såväl inom utbildningssystemet som på arbetsmarknaden. Historiskt har åtgärder i huvudsak riktats mot individnivå och det är flickors och kvinnors studieval som har stått i fokus. Åtgärder som uteslutande riktas mot individnivå riskerar att få relativt begränsade effekter, bland annat för att valen sker inom samhälleliga och organisatoriska strukturer som skapar skilda villkor. Dessutom måste ojämlikhetsskapande ämneskulturer och normer i studiemiljön motverkas i syfte att underlätta för individer att välja normbrytande samt fullfölja sina utbildningar.

Detta är en kortfattad version av rapport 2022:4 *Val efter eget kön – En kunskapssammanställning om köns-
skillnader i utbildningsval*. Den fullständiga versionen går att hitta på vår webbplats jamstalldhetsmyndigheten.se

Jämställdhetsmyndigheten • Göteborg, mars 2025 • Dnr: ALLM 2021/64
Har du frågor om denna publikation, kontakta: info@jamstalldhetsmyndigheten.se

Jämställdhetsmyndigheten | Vikingsgatan 3, 411 04 Göteborg
031-392 90 00 | info@jamstalldhetsmyndigheten.se | jamstalldhetsmyndigheten.se